

บทที่ 2

ธรรมชาติของมนุษย์

การที่จะเข้าใจภาวะและสาเหตุของการติดขัดและความหลุดพ้นจากทุกข์ของพุทธปรัชญาได้นั้น จำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ตามที่คัมภีร์ของพุทธปรัชญาเสียดก่อน เพราะธรรมชาติและความเป็นไปของชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่มนุษย์เองก็ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ จึงทำให้ชีวิตเป็นทุกข์ เมื่อใดที่มนุษย์เริ่มรู้และเข้าใจ ความทุกข์จะค่อย ๆ ลดลง และหมดไปในที่สุดเมื่อเข้าถึงความรู้แจ้งอย่างแท้จริง

พุทธปรัชญามองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ซึ่งเรียกว่าสังขธรรม อันได้แก่สภาวะที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั้นเอง¹ ตามแนวคิดพุทธปรัชญา สังขจะแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ สัมตีสัจจะ และปรมัตตสังข² สัมตีสัจจะได้แก่ความจริงโดยสัมมุติ อันเป็นที่รู้ร่วมกัน เพื่อความเข้าใจในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ โຕะ แก้ว หนังสื เป็นต้น ส่วนปรมัตตสังขจะเป็นความจริงโดยปรมัตถ์ ตามความหมายที่แท้ตามที่มันเป็น เช่น รูปธรรม นามธรรม สิต เจตนา ผัสสะ เป็นต้น คำว่ามนุษย์เป็นสัมตีสัจจะซึ่งคนทั่วไปติดยึดอยู่ในคำนี้ แต่ในด้านปรมัตตสังขจะพุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีความสืบต่อเป็นกระแสไหลเวียนไปตามเหตุตามปัจจัยเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุตามปัจจัย โดยไม่มีผู้สร้างอันเรียกว่าเป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท และมนุษย์ยังประกอบด้วยขันธ์ 5 ถ้าแยกขันธ์ 5 ออกแล้วก็จะไม่มีตัวตนเหลืออยู่เลย

¹ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : คณะธรรมจริม, 2525), หน้า 10

² อธิ.ก. 37/1062/441 ; อธิ.ก. 37/38-59/24-61.

แนวคิดในพุทธปรัชญา มีคำอธิบายที่เป็นหลักสำคัญเป็นอันมากที่เกี่ยวกับธรรมชาติ
ความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ คำอธิบายที่ถือว่าเป็นหัวใจ หรือเป็นหลักสำคัญที่เชื่อมโยงกับ
หลักอื่นได้ทั้งหมด และทำให้เราสามารถเข้าใจธรรมชาติและความเป็นไปของมนุษย์ได้
ชัดเจน มี 5 หลักดังนี้

1. ขันธ 5 เป็นหลักการวิเคราะห์ตัวมนุษย์ว่ามีส่วนประกอบอย่างกว้าง ๆ
อะไรบ้าง และเมื่อสังเคราะห์กันเข้าแล้วจะมีลักษณะอย่างไร และมีธรรมชาติความเป็นไป
อย่างไร
 2. อริยสัจ 4 เป็นหลักความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ ซึ่งแสดง
ให้เห็นทั้งการติดข้องในทุกข์และความหลุดพ้นจากทุกข์
 3. ไตรลักษณ์ แสดงหลักธรรมชาติที่เป็นสามัญสำหรับสิ่งทั้งปวง คือทั้งมนุษย์ สัตว์
และสิ่งไม่มีชีวิต คือ อนิจจัง (ลักษณะไม่เที่ยง) ทุกขัง (ลักษณะเป็นทุกข์) และอนัตตา (ลักษณะ
ที่ไม่ใช่ตัวตน)
 4. ปฏิจลลัมพบาท เป็นหลักคำอธิบายที่ขยายความหลักอริยสัจ 4 โดยแสดง
ว่าธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์มีสาเหตุที่ทำให้เกิดธรรมชาตินั้น ๆ เป็นกระบวนการของเหตุผล
สืบเนื่องและอิงอาศัยกันและกันอย่างไร และมีจุดสิ้นสุดอันเป็นจุดสุดท้ายของคำสอนตามหลัก
ที่ว่าด้วยสิ่งประเสริฐหรือสิ่งดีงามสูงสุดในอริยสัจ 4 อย่างไร
 5. หลักกรรม แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำ และผลของการกระทำ
ที่เกี่ยวข้องอยู่กับชีวิตมนุษย์ ความเจริญหรือความเสื่อมของชีวิตขึ้นอยู่กับหลักนี้เป็นสำคัญ
- หลักคำสอนทั้ง 5 นี้ จะอธิบายธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ ซึ่งแต่ละหลักสามารถ
นำมาอธิบายขยายความซึ่งกันและกันได้ และหลักคำสอนอื่นทั้งหมดก็สามารถนำมาอธิบายขยาย
ความหลักสำคัญทั้ง 5 นี้ได้ทั้งสิ้นโดยทางตรงบ้างทางอ้อมบ้าง คำอธิบายหลักทั้ง 5 ที่กล่าวไว้
ข้างต้นนั้น เพียง เพื่อแสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญามีมนุษย์เป็นจุดรวมคำสอนอย่างไร ต่อไปจะนำ
หลักสำคัญทั้ง 5 นี้ มาอธิบายเพื่อให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ว่าประกอบด้วยอะไร และมีความ
เป็นไปอย่างไร

ชั้น 5 : ส่วนประกอบของชีวิต

พุทธปรัชญามีทัศนะต่อสิ่งทั้งหลายตามหลักสัจธรรม คือความเป็นจริงตามธรรมชาติ หรือตามที่มันเป็น คือมีทัศนะว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ก็เพราะส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้าออกไปให้หมดจะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ตัวอย่างที่ยกขึ้นอ้างคือ "รถ"¹ เมื่อนำส่วนประกอบมาประกอบเข้าด้วยกันก็เป็นรถ ถ้าแยกส่วนประกอบออกจากกัน ก็หาตัวตนของรถไม่ได้ แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้น ก็มีส่วนประกอบย่อย ๆ ออกไปอีกต่อหนึ่งหาตัวตนที่แท้ไม่พบเช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อพูดว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ ก็หมายความว่ามียู่ในฐานะส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า

พุทธปรัชญาเน้นเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ สิ่งมีการแสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งต้องแสดงทั้งด้านวัตถุและจิตใจ คือทั้งรูปธรรมและนามธรรมอย่างละเอียด ชีวิตที่บัญญัติเรียกว่า "สัตว์" "บุคคล" คือมนุษย์นั้น พุทธปรัชญาแบ่งส่วนประกอบออกเป็น 5 หมวด หรือ 5 ประเภท เรียกว่าเบญจขันธ์หรือชั้น 5 ดังนี้

ก. ส่วนประกอบของมนุษย์ ตามแนวพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎก แบ่งส่วนประกอบของมนุษย์ เป็น 5 ส่วน เรียกว่า "เบญจขันธ์"² ชั้น 5 แปลว่า หมวด หมู่หรือกอง มีดังนี้

1. รูปขันธ์ ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงาน ฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเท่านั้น³

¹ ส. ส. 15/554/190

² ส. ย. บัญชขันธ์สูตร 17/95/51

³ ขุนสรพทศ โทศล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประจักษ์ที่ 6 (พระนคร :

2. เวทนาชั้น ได้แก่ความรู้สึก ลุ่ม ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ¹

3. สัญญา ได้แก่การกำหนดได้หรือหมายรู้ คือกำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย ลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์² นั้น ๆ ได้³

4. สังขาร ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ประดับแต่งการตรัสตรึกนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจาให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ โสทปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ เป็นต้น รวมเรียกรวม ๆ ว่า เครื่องประดับแต่งจิต เครื่องประดับของความคิด หรือ เครื่องประดับของกรรม⁴

5. วิญญาน ได้แก่ความรู้แจ้งทางประสาททั้ง 5 และทางใจ คือการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ⁵

ข. ส่วนประกอบของมนุษย์ตามแนวพระอภิธรรม

ตามหลักอภิธรรมแบ่งส่วนประกอบของมนุษย์ตามสภาวะธรรมเป็น รูป สิต เจตสิก ดังนี้

¹ คี. ปา. สังคีตสูตร 11/308/243

² อารมณ์หมายถึงสิ่งที่จิตรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ทางทวารทั้ง 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (ความนึกคิดต่าง ๆ)

³ คี. ปา. 11/309/243 ; พระราชนิพนธ์, พุทธธรรม, หน้า 16

⁴ สัง. ข. ปริยัติสูตร 17/116/65.

⁵ คี. ปา. สังคีตสูตร 11/306/242.

รูป มี 2๑. อย่าง คือ

1. มหาภูตรูป หรือธาตุ 4¹ คือ

ปฐวีธาตุ หรือธาตุดิน เป็นสภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่

อาโปธาตุ หรือธาตุน้ำ เป็นสภาวะที่สิ่งติดซึมเข้าไป

เตโชธาตุ หรือธาตุไฟ เป็นสภาวะที่แผ่ความร้อน

วาโยธาตุ หรือธาตุลม เป็นสภาวะที่ลั่นไหว

2. อุปาทายรูปหรือรูปอากัณฐ์ สืบเนื่องมาจากมหาภูตรูปมี 24 ชนิด² ดังนี้

จักขุปลาต (รับสี) โสตปลาต (รับเสียง) ฉานปลาต (รับกลิ่น) ชิวหาปลาต (รับรส)

กายปลาต (รับสัมผัส) วัณณะ (สี) ลักทะ (เสียง) กัณระ (กลิ่น) รสะ (รส) ปุริสภาวะ

(เพศชาย) อิตถิภาวะ (เพศหญิง) พหยะ (หัวใจ) ชีริตะ (ชีวิต) โวชา (อาหาร)

อากาณะ (ช่องว่าง) กายวิญญูติ (กาย) วสิวิญญูติ (วาจา) ลหุตตา (ความเบา) มุฑตา

(ความอ่อน) กัมมัฏตา (ความควรแก่งาน) อุปลายะ (ขณะแรกเกิด) สันตติ (ขณะสืบต่อ)

ปรตตา (ขณะเสื่อม) อนิลลตตา (ขณะดับ)

จิต หรือวิญญาณ หมายถึงสภาวะความนึกคิด เป็นธรรมชาติที่คู่กับกายแบ่งได้ดังนี้

ก. แบ่งตามภูมิหรือระดับจิต มี 4 ระดับ³ ดังนี้

1. กามาวจรจิต 54 ดวง เป็นจิตที่ติดอยู่ในกามตัณหาและท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ

2. รูปาวจรจิต 15 ดวง เป็นจิตที่ถึงรูปฌาน และโดยมากท่องเที่ยวอยู่ในรูปภูมิ เป็นจิตที่สามารถควบคุมอารมณ์ ความรู้สึกของอายตนะส่วนต่าง ๆ ได้แล้ว

3. อรูปาวจรจิต 12 ดวง เป็นจิตที่ถึงอรูปฌาน และท่องเที่ยวอยู่ในอรูปภูมิอันเป็นที่เกิดของวัตถุรูป และกิเลสรูป

¹ อภิ. วิ. ราตุวิภังค์ 35/114-118/90-93

² ขุนสรรค์พกิจโกศล, คู่มือพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเลง 6, หน้า 26-52

³ มหามงกุฎราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหะ และ อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 187

4. โลกุตตรจิต 8 ดวง (แยกพิสดารเป็น 40 ดวง) หมายถึงจิตที่มี
อารมณ์เหนือโลก คือพ้นจากความทุกข์ความลูบในโลกล คือมีนิพพานเป็นอารมณ์

ข. แบ่งตามคุณสมบัติ เป็น 4 ประเภท¹ ดังนี้

1. อุกถลจิต 12 ดวง เป็นจิตที่หายาบ ขาดปัญญา และเป็นบาป
2. กุศลจิต 21 ดวง (พิสดาร 37 ดวง) เป็นจิตที่ตั้งของกุศลคือ
คุณความดีทั้งปวง
3. วิบากจิต 36 ดวง (พิสดารเป็น 52 ดวง) เป็นจิตที่เป็นผลของ
กุศลหรืออกุศลที่ทำไว้
4. กิริยาจิต 20 ดวง เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลสแล้ว

เจตสิก

เจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่บังเกิดในจิต เป็นส่วนปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ มี
ลักษณะเกิดดับพร้อมกบจิต มีจำนวน 52 ดวง แบ่งเป็น 3 ประเภท² ได้แก่

ก. อัญญสัมนาเจตสิก 13 ดวง เป็นเจตสิกที่มีสภาวะกลาง ๆ ไม้บุญ
ไม้บาป

ข. อุกถลเจตสิก 14 ดวง เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตเศร้าหมอง เสียศีลธรรม

ค. โสภณเจตสิก 25 ดวง เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตม่งงใสอยู่ในศีลธรรม

การจำแนกมนุษย์ตามแนวพระสุตตรและพระอภิธรรมดังกล่าวแล้ว เป็นการจำแนก
ในลักษณะเดียวกันคือแบ่งเป็นรูปธรรมกับนามธรรม หรือมนุษย์คือกายกับจิต รูปชั้นตามแนว
พระสุตตร และรูปตามแนวพระอภิธรรม ก็คือกาย ส่วนเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์
และวิญญาณขันธ์ในพระสุตตร และจิต เจตสิกในพระอภิธรรม คือ สิต เป็นการแบ่งส่วนประกอบ
มนุษย์โดยมีจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน พระสุตตรแบ่งเพียงคร่าว ๆ

¹ ขุนสัรรพกิจโกศล, คู่มือพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเภทที่ 1, หน้า 17

² ขุนสัรรพกิจโกศล, เรื่องเดียวกัน ปริเภทที่ 2, หน้า 2-3

เพื่อความเข้าใจทั่ว ๆ ไป แต่พระอภิธรรมแบ่งละเอียดออกไปเพื่อความเข้าใจในทางปัญญา
อย่างลึกซึ้ง

การแสดงชั้น 5 มุ่งให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ หรือ สัตว์ บุคคล สัตตน เมื่อ
แบ่งแยกส่วนประกอบทั้ง 5 ออกไป ก็ไม่มีตัวตนเหลืออยู่ หลังชั้น 5 แสดงถึงความเป็นอนัตตา
ให้เห็นว่าชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่าง ๆ ส่วนประกอบแต่ละอย่างนั้นเอง
ก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ไม่มี กระบวนการเรื่อง
ชั้น 5 นี้เข้าใจได้ชัดเจนใน เรื่องของปฏิจลลสัมปบาท

อริยสัจ 4 : ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์

พระพุทธเจ้าได้แสดงคำสอนเรื่อง อริยสัจ 4 เป็นครั้งแรกในปฐมเทศนาชื่อ
"ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" ใจความในอริยสัจ 4 ได้กำหนดหัวข้อไว้ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย
นิโรธ และมรรค อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตคน และการแก้ปัญหาชีวิต ดังนี้

ก. ทุกข์ ความทุกข์คือปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นเรื่องบีบคั้นชีวิตจิตใจ
มีอยู่ทั่วไปแก่สัตว์มนุษย์ทุกคน พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความหมายของคำว่า "ทุกข์" ไว้ดังนี้
"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แลเป็นทุกข์อริยสัจ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้
ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่ง
ที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็ เป็นทุกข์ โดยย่อ จุฬาทานชั้น 5 เป็นทุกข์"¹

จากพุทธพจน์นี้ เราแบ่งประเภทของความทุกข์ได้เป็น 2 คือ สภาวะทุกข์ซึ่งเป็นทุกข์
ประจำ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ และความตาย ที่เหลืออยู่นั้นเป็นปภังคทุกข์ คือทุกข์
เบ็ดเตล็ดหรือทุกข์จร ชีวิตมนุษย์ตั้งแต่ถือกำเนิดในครรภ์มารดา ก็มีความทุกข์ คือต้องมีความ
ความแก่และความตายเกิดขึ้น สืบต่อมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น เพราะชีวิตเกิดจากองค์ประกอบ
คือชั้น 5 ฆณะทั้ง ๕ ประกอบรวมตัวกันอยู่ชีวิตก็ดำรงอยู่ได้ และเมื่อถึงคราวที่องค์ประกอบ

¹ วินย. มห. 4/14/19.

ต้องแยก แยกสลายจากกัน เรา เรียกว่าความตายตั้งนั้น เอกภพ หรือการรวมตัว และการ แยกสลาย ขององค์ประกอบเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของชีวิต นอกจากนี้ทุกข์ประจำดังกล่าว แล้วก็มีทุกข์ ที่เกิดขึ้นเป็นบางครั้ง บางคราว และในบางคนไม่เสมอกัน ทุกข์ประจำเป็น ทุกข์ทางกาย ส่วนทุกข์เป็นทุกข์ทางใจ

ความหมายของคำว่าทุกข์ มี 4 อย่าง คือ ความบีบคั้น ความเป็นสังขตะ (สิ่ง ปรุงแต่ง) ความเร่าร้อน และความแปรปรวน¹ ถ้าอธิบายโดยศัพท์ ทุกข์แปลว่า หนยาก อย่างหนึ่ง และแปลว่าน่า เกลียดและว่างเปล่า ไร้แก่นสารอีกอย่างหนึ่ง²

จากความหมายของทุกข์ข้างต้นนี้ ตามแนวความคิดของพุทธปรัชญา ชีวิตคนมีความทุกข์ เป็นธรรมชาติ ที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ดังคำกล่าวของจิวชิราภิกขุณี ที่จะสรุปทักษะ เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ ดังนี้ "รดย่อมดีเพราะการคุมกัน เข้า แห่งส่วนประกอบสันโด ษันธ์ (ส่วนประกอบ) ทั้งหลาย มีอยู่ ความล้มเหลวว่าเป็นสัตว์ (มนุษย์) ก็มีสันนั้น ก็ทุกข์อย่าง เดียวย่อมเกิดทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และ ย่อมแปรไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรดับ"³

ถ้าพิจารณาในแง่อภิปราย หรือปรมาตถสัจจะ ชีวิตคนเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่ง ที่มีองค์ประกอบต่าง ๆ รวมตัวเข้าด้วยกัน ทุกข์ประจำและทุกข์จร ก็เป็นปรากฏการณ์ที่เกิด ขึ้น ตามมา จึงไม่มีอะไรนอกจากทุกข์ แต่ปรากฏการณ์ถ้าพิจารณาแง่ลุ่มมดีสัจจะ ก็เรียกกัน ว่าเป็นมนุษย์ การพิจารณาแง่ปรมาตถสัจจะ ทำให้เข้าใจความจริงของชีวิต หมตอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) อันเป็นเหตุให้เพิ่มทุกข์แก่ชีวิต หรือแก้ปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นทุกข์อยู่แล้ว การศึกษาความจริงจนเข้าใจ เช่นนี้ แม้ชีวิตจะเป็นทุกข์อยู่แล้ว สติใจมนุษย์ผู้นั้นจะไม่เป็นทุกข์ ตามไปด้วย ตรงกันข้ามผู้ที่ไม่เข้าใจ เช่นนี้โดยยึดมั่น ถือมั่นกับชีวิต เป็นเหตุให้ทุกข์อื่น ๆ

¹ มหาภูมิบาลปริยัติ, วิสุทธมรรคแปล 3/1/158

² วิสุทธ. 3/1/159

³ ชุ.ม. 29/865/482

ที่เป็นทุกข์ธรรมดา นั่นก็เหตุที่ว่า "อุปาทานันธ์ 5 เป็นทุกข์" (ความมีความยึดมั่น
ในอุปาทานันธ์ 5)

ข. ลุ่มทัย หรือเหตุเกิดทุกข์

เมื่อความทุกข์คือปัญหาชีวิตของมนุษย์ ลุ่มทัยก็คือสาเหตุของปัญหา การดับทุกข์นั้น
ทำได้ด้วยการกำจัดสาเหตุของมัน ดังนั้นเมื่อพบว่าทุกข์หรือปัญหาของตนคืออะไรแล้ว ก็สืบ
สาวหาสาเหตุต่อไปเพื่อกำจัดเสีย เหตุเกิดของความทุกข์, ได้แก่ตัณหา ความหมายของคำว่า
ตัณหาคือความกำหนัด ยินดี ประารถนา รักใคร่ ความกระหาย ความทะยานอยาก¹
ตัณหาเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของจิตทำให้จิตมีอาการพร่องใคร่จะได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมา เต็ม
ให้เต็มอยู่เสมอ ดังพุทธภาษิตที่ว่า "นัตถิ ตัณหา สมนานที่ แม่น้ำ เสมอด้วยตัณหาไม่มี"²
พุทธปรัชญาตามแนวคิดอริยมรรคกล่าวว่าตัณหาเป็นเจตสิก ได้แก่โลภะ จากโลภะที่ก่อให้เกิด
โทสะ ล้วนโหมะรวมกันอยู่กับโลภะ³ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นอกุศลมูล หรือรากเง่า
แห่งความชั่ว หรือบาปทั้งปวง อันก่อให้เกิดอุปาทานและทำกรรม ซึ่งก่อให้เกิดภพ ชาติ
อันเป็นสังสารวัฏ ต่อไป

ตัณหา เป็นความอยาก ที่ทำให้ปฏิบัติตนแสดงออก และกระทำต่อชีวิตและโลก
อย่างไม่ถูกต้องไม่รู้จักความจริง มีความยินดี ยินร้าย ชอบและชัง เป็นต้น นับเป็นที่มา
แห่งปัญหาความทุกข์ของมนุษย์ ตัณหา มี 3 อย่าง⁴ คือ กามตัณหา ได้แก่อยากได้

* อยากสัมผัสในกามคุณ 5 กามตัณหา สิ่งอยากเป็น

¹ หลวงเทพดรธานุศิษย์, ธาตุพีคิกกา (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
2494), หน้า 365-168.

² ชู. ธ. 25/28/40

³ ชุนสรพกิจโกศล, อริยสัจจกถา (พระนคร : โรงพิมพ์ อำนวยวิทยา, 2511),
หน้า 35

⁴ วินย.มหา. 4/14/19.

อยากคงอยู่ตลอดไป และวิภาตัทธหา คือความอยากไม่เป็นในสิ่งที่จะต้องเป็น อยากให้พ้นจากภาวะที่ไม่พึงปรารถนา ตัทธหาทั้ง 3 ก่อให้เกิดกามภพ รูปภพ และอรุภพตามลำดับ

พันเอก ปิ่น มุกทุกันต์ได้ตั้งข้อสงสัยเอาไว้ว่า ตัทธหาไม่ใช่สิ่งเลวทราม ทำให้คนตกนรกอเวสีเล่่มอไปอย่างก็คนทั่วไปเข้าใจ เพียงแต่ว่าตัทธหาเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด คือตัทธหาทำให้จิตของเราขุ่น (ถ้าเป็นเมล็ดผลไม้ก็เรียกว่า ทำให้ "เป็น") เมื่อมันขุ่นขุ่มมันถึงอกได้อีก คือเกิดอีก ครั้นเกิดแล้ว ความทุกข์ที่เป็นสมุขของความคิดก็ติดตามมาได้แก่การแก่ เจ็บ ตาย เศร้าใจ เสียใจ ฯลฯ ตามที่ปรากฏในอริยสัจข้อ 1¹

เหตุเกิดของความทุกข์ตามแนวอริยสัจ 4 ดังกล่าวมานี้ ให้ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ว่าความทุกข์ของมนุษย์เกิดจากตัวมนุษย์เอง โดยเฉพาะเกิดจากจิตของมนุษย์ และในทางตรงข้าม ความสุขที่แท้จริงสูงสุดนั้น ทำให้เกิดได้จากตัวเรา โดยการควบคุมและกำจัดตัทธหาตามลำดับขั้น จนสามารถกำจัดตัทธหาหมดสิ้นไปได้ในที่สุด แม้ว่าตัทธหาจะเป็นส่วนประกอบของจิต แต่ก็กำจัดให้น้อยลง หรือหมดไปได้ถ้าใช้วิธีการที่เหมาะสม หรือถูกต้อง

ค. นิโรธหรือความดับทุกข์

นิโรธคือความหมดปัญหา เมื่อชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยความทุกข์และสาเหตุแห่งความทุกข์ได้แก่ตัทธหาแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ตัทธหานั้นดับได้ คือความทุกข์ที่บีบคั้นมนุษย์อยู่นั้น ดับได้ แก้อิโด้ นับเป็นทางออกที่น่าพึงพอใจของมนุษย์ ทั้งนี้เพราะทุกข์ตั้งอยู่บนสาเหตุ เมื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์คือตัทธหาแล้ว ความทุกข์ที่เป็นผลก็พลอยดับสิ้นไปด้วย เมื่อทุกข์ดับไป ปัญหาหมดไป ก็มีภาวะหมดปัญหา หรือภาวะไรทุกข์ปรากฏขึ้นมาอย่างเป็นไปเอง ซึ่งเรียกว่า นิโรธ

เมื่อกำจัดตัทธหาพร้อมทั้งกิเลสที่คอยบีบคั้น สติใจก็ไม่กระวนกระวาย เป็นอิสระสงบ เบิกบาน นับว่าบรรลุภาวะสมบูรณ์แห่งชีวิตด้านภายใน กิเลสไม่คอยหนุหนีให้ประพฤติดิอีกต่อไป ปัญญาที่พลอยหลุดพ้นจากกิเลสที่คอยปิดบังสติใจให้ไม่เป็นอิสระ

¹พ.อ.ปิ่น มุกทุกันต์, พุทธศาสตร์ (พระนคร : สำนักพิมพ์สังฆวิทยา, 2505), หน้า 51.

โมบริสุทริ ทำให้สามารถพิจารณาสิ่งทั้งหลายถูกต้องตรงตามความจริงของสิ่งทั้งหลาย ตามสภาวะและตามเหตุปัจจัย ไม่กังวลห่วงใยเกี่ยวกับตัวตน ไม่คอยแสวงหาความลุ่มจาก ผัสสะทั้ง 6 คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำให้ชีวิตบรรลุอิสรภาพทางใจ และมีความ ลุ่มอย่างเต็มที่ เรียกว่าเกิด "ปัญญา" สามารถบำเพ็ญประโยชน์แก่ตนเองได้บริบูรณ์ (ฮัตตติคสังขติ) และสามารถเกื้อกูล แนะนำประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ (ปรหิตปฏิปัตติ) อีกด้วย นับเป็นความหมายสูงสุดของนิโรธ คือนิพพาน

เรื่องความดับทุกข์นี้ แม้ในระหว่างปฏิบัติตนเพื่อบรรลุนิพพาน ก็สามารถได้รับผล ดี ประสภักษ์ให้เห็นโดยตลอดตามควรแก่การปฏิบัติของแต่ละคน อันก่อให้เกิดระดับขั้นของ นิโรธหรือขั้นของการดับกิเลส ถึง 5 ระดับ¹ คือ

1. ดับกิเลสด้วยการข่มไว้ชั่วคราวด้วยสมาธิ เรียกว่าวิกัมขณินิโรธ
2. ดับกิเลสชั่วคราวด้วยการ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เป็นปฏิภักซ์ต่อกิเลส เรียกว่า ตทังคนิโรธ
3. ดับกิเลสอย่างเด็ดขาด ด้วยการบรรลุโลกุตตรมรรคตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป เรียกว่า สมุจเจทนิโรธ
4. ดับกิเลสอย่างเด็ดขาด ด้วยการบรรลุโลกุตตรผลเป็นอริยมุคคผล ตั้งแต่ โสดาบันขึ้นไป เรียกว่าปฏิปัสสัทธินิโรธ
5. ดับกิเลสด้วยสัสตออกได้โดยสมบูรณ์ เรียกว่านิพพาน

นิพพานเป็นความจริงสูงสุดทางคำสอนา เป็นประสภการณืทางคำสอนาซึ่งเราไม่อาจ พิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางเหตุผล ต้องพิสูจน์โดยการประสภักษ์ด้วยตนเอง การที่พระพุทธเจ้า แสดงว่านิโรธหรือนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิตนี้ มิได้หมายความว่า พุทธคำสอนาต้องการ ให้ทุกคนบรรลุจุดหมายนี้ เพราะสำหรับผู้อย่างติดอยู่ในความลุ่มอย่าง โลก พระพุทธองค์ได้ทรง แสดงความลุ่มที่หาได้ในระดับที่เป็นโลกียลุ่ม พร้อมทั้งข้อปฏิบัติที่เหมาะสมไว้ด้วย²

¹ ชู. ปฏิ. 31/65/22; 704/435.

² ชู.จ. 25/49/71.

ความดีทุกขหรือดิโรธนี้ นับเป็นผลสำเร็จสูงที่สุดจากความพยายามแก้ปัญหาคือชีวิตของมนุษย์ ส่วนวิธีการแก้ปัญหาคือวิธีดำเนินไปให้ถึงความดีทุกขได้นั้น ได้ทรงกำหนดไว้ในอริยสัจข้อ 4 ต่อไปนี้

ง. มรรคหรือวิธีดับทุกข

มรรคเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดสาเหตุแห่งปัญหาเมื่อรู้ว่าชีวิตนี้มีปัญหาคือทุกขรู้สาเหตุแห่งปัญหา และรู้จุดหมายที่จะไปให้ถึง คือดิโรธ ว่าเป็นไปได้แล้ว การปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายนั้น จึงพลอยเป็นไปได้ด้วย เพราะผู้ปฏิบัติเห็นประโยชน์และคุณค่าของการปฏิบัติ ก็ยอมพยายามและเต็มใจปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมาย วิธีการแก้ไขทุกขที่ถูกต้องเป็นการทำใจให้สงบ และเข้มแข็ง แล้วใช้ปัญญามองดูปัญหาอย่างใจเป็นกลาง ให้เห็นตามสภาวะของมัน และพิจารณาแก่นในปัญหานั้นที่เหตุปัจจัย คือการรู้จักดำเนินวิธีแก้ไขปัญหาตามหลักอริยสัจ 4 ประการ คือกำหนดทุกข สืบสาวหาสาเหตุแห่งทุกข ะเนภาวะดับทุกขที่จะพึงบรรลุ และปฏิบัติตามวิธีแก้ไขที่ตรงกับเหตุที่จะให้บรรลุจุดหมายได้ เรียกว่ามรรคมีองค์ 8 นับเป็นการปฏิบัติที่เป็นทางพ้นทุกขที่แท้จริง มีดังนี้คือ

1. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ	}	ปัญญา
2. สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ		
3. สัมมาวาจา	วาจาชอบ	}	ศีล
4. สัมมากัมมันตะ	การกระทำชอบ		
5. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ		
6. สัมมาวายามะ	พยายามชอบ	}	สมาธิ
7. สัมมาสติ	ระลึกชอบ		
8. สัมมาสัมมาธิ	ตั้งจิตชอบ		

มรรคมีองค์ 8 นี้เป็นทางปฏิบัติสายกลางสายเดียวที่ต้องสัมพันธ์กันทั้ง 8 ข้อ จึงจะบรรลุทางพ้นทุกขได้ ตามลำดับขั้นต่างๆ ที่สัดไว้ นั้น ทำน้อยเป็น 3 ระดับคือ ปัญญา ศีลและสมาธิ เรียกว่าไตรสิกขา อันเป็นทางปฏิบัติที่ต้องดำเนินสัมพันธ์กันเป็นขั้นตอน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ตามลักษณะของมรรคมืองค์ 8 นี้ ผู้ปฏิบัติควรเริ่มจากปัญญาก่อน ต่อมาคือและสามารถตามลำดับ

ไตรลักษณ์ : สามัญลักษณะของสิ่งทั้งปวง

ตามหลักชั้น 5 สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า เป็นเพียงคำกล่าวเพื่อให้เข้าใจง่ายในเบื้องต้นเท่านั้น ความจริงแล้วสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูปของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่างล้วนประกอบกันขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ ย่อยลงไปแต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเองเป็นอิสระ ล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กระแสนี้ไหลเวียนหรือดำเนินต่อไป อย่างดูคล้ายกับรักษารูปร่างลักษณะทั่วไปไว้ได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป ก็เพราะส่วนประกอบทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยซึ่งกันและกันเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันอย่างหนึ่ง เพราะส่วนประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่างล้วนไม่มีตัวตนของมันเอง และไม่เกี่ยวแก่สิ่งที่อีกอย่างหนึ่ง

ความเป็นไปทั้งหมดนี้เป็นไปตามธรรมชาติ อาศัยซึ่งกันและกัน ไม่มีปัจจัยอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปมา เป็นผู้สร้างหรือผู้บันดาล จึงเรียกความเป็นไปเช่นนี้ว่ากฎธรรมชาติ (ธรรมนิยาม) หรือสามัญลักษณะของสิ่งทั้งปวง หรือบางท่านเรียกว่า "กฎสากล"¹

พุทธพจน์เกี่ยวกับกฎธรรมชาติ มีกล่าวไว้ในธรรมนิยามสูตรว่า

"ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ราตนันคงยังมีอยู่เป็นธรรมฐิติ"² เป็นธรรมนิยามว่า

1

วิจิตร เกิดวิสิษฐ์, คนในทรรศนะของพุทธคำสอน อิสรามและคริสต์คำสอน

(กรุงเทพมหานคร : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2524), หน้า 57.

2

ธรรมฐิติ คือการตั้งอยู่ตามกฎธรรมชาติ

1. สังขาร¹ ทั้งปวงไม่เที่ยง...
2. สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...
3. สังขารทั้งปวง เป็นอนัตตา..."²

ลักษณะธรรมชาตินี้เรียกว่า อนิจจตา ทุกขตาและอนัตตา ซึ่ง เรียกว่าไตรลักษณ์
มีคำอธิบายดังนี้³

1. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่คงตัว ภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว
เสื่อมสลายไป
2. ทุกข์ตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว
ภาวะที่กดดัน ผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่ง ให้มีสภาพเป็นอย่างนั้น
เปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว
ไม่ให้ความสมอยากแท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิด
ทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยาก เข้าไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน
3. อนัตตา ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของ
มันเอง

ถ้าจะกล่าวว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ก็หมายความว่า ก็ต้องมีอยู่ในรูปของกระแส
ที่ประกอบด้วยปัจจัยอันอิงอาศัยกัน เกิดดับสืบต่อกันไปอยู่ตลอดเวลาไม่ขาดสาย จึงเป็น
ภาวะที่ไม่เที่ยง เมื่อต้องเกิดดับไม่คงที่ และเมื่อเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัย ก็ย่อมมีความ
บีบคั้นกดดันขัดแย้งและแสดงถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัว และเมื่อทุกส่วนเป็นไปใน
รูปกระแสที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นนี้ ก็ย่อมไม่เป็นตัวของตัว คือไม่มีตัวตน

¹ สังขาร ในที่นี้มีความหมายแตกต่างจากสังขารในชั้น 5 คือหมายถึงสิ่งทั้งปวง
ที่เกิดจากการปรุงแต่ง มีความหมายครอบคลุมถึงคน สัตว์ สิ่งของ.

² อัง. ติก. 20/576/322-323.

³ พระราชาจารย์, พุทธธรรม, หน้า 68.

ที่แท้จริง ในกรณีที่มีมนุษย์ประกอบด้วยชั้น 5 เมื่อพิจารณาชั้น 5 แต่ละอย่างก็จะเป็นว่า
 ชั้นทุกชั้นไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ คือมีสภาพบีบคั้นกดดันแก่ผู้เข้าไปยึด และที่ว่า
 ไม่ใช่ตัวตน ก็เพราะแต่ละอย่างล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยที่ไม่มีตัวตนของมันเองอย่างหนึ่ง
 และไม่อยู่ในอำนาจของมนุษย์ที่จะบังคับให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้อีกอย่างหนึ่ง

รวมความว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเองตามธรรมชาติ เมื่อ
 เหตุปัจจัยมี ก็เกิดขึ้น เมื่อเหตุปัจจัยหมด ก็ดับหรือหมดสภาพ สิ่งทั้งหลายไม่ฟังเสียงเรา
 อ้อนวอนขอร้อง ให้เป็นไปตามที่เราประสงค์ และไม่ใช่วัตถุหรืออิตตาของใครทั้งสิ้น
 ดังมีพุทธพจน์ยืนยันดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย รูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ
 เป็นอนัตตา หากรูป... เวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ จักเป็น
 อิตตาแล้วไซ้ มันก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาหารทั้งยังจะได้ตามปรารถนาใน
 รูป ฯลฯ..."¹

ปฏิจลลัมปบาท : ความเป็นไปของชีวิต

ปฏิจลลัมปบาท เป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติ
 คำว่าปฏิจลลัมปบาท แปลว่าอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น หลักคำสอนนี้แสดงเหตุผลเป็นกลางๆ
 ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกันเกิด สืบต่อกันมาตามกระบวนการแห่งเหตุผลอย่าง
 ไม่มีที่สิ้นสุด ปฏิจลลัมปบาทอธิบายให้เห็นความคลี่คลายขยายตัวของขบวนการธรรมชาติ
 ในทางที่เจริญขึ้น และทรุดโทรมเสื่อมสลายลงตามเหตุปัจจัย หมุนเวียนกันเรื่อยไป
 ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย

หลักคำสอนนี้เป็นหลักใหญ่ที่ครอบคลุมและเชื่อมโยงหลักคำสอนสำคัญ ๆ หลาย
 หลักเข้าไว้ด้วยกัน จะเห็นว่าในหลักเบญจขันธ์ พุทธปรัชญาได้จำแนกชีวิตเป็นองค์ประกอบ
 ต่าง ๆ ในอริยสัจได้อธิบายว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ประกอบกันแล้วมีปรากฏการณ์อย่างไร

1

สง. ข. 17/127/71.

(เป็นทุกข์) พร้อมทั้งชี้แนวทางแก้ไขไว้ด้วย . ในหลักปฏิจลลสัมปบาทอธิบายว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ในชั้น 5 นั้น ประกอบกันขึ้นด้วยอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ที่ เรียกว่าอิริตอย่างไร และในหลักปฏิจลลสัมปบาทนี้ ยังขยายความอริยสัจ 4 ให้เห็นว่าเป็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ อาศัยกัน และกันเกิดขึ้น ได้ก่อให้เกิดทุกข้ออย่างไร พร้อมกันนั้น แสดงให้เห็นว่าจะกำสัดเหตุเกิดของทุกข์ตรงไหน ความดับทุกข์สิ่งจะเกิดได้ ซึ่งเป็นมรรคหรือแนวทางดับทุกข์ไปในตัว สิ่งอาจกล่าวได้ว่าปฏิจลลสัมปบาทก็คือ อริสัจ 4 ส่วนไตรสิกขานั้นมีลักษณะเป็นข้อสรุปของปฏิจลลสัมปบาท คือแสดงกฎธรรมชาติว่ามีการเกิดดับอยู่เสมอตามหลักเหตุผลการเกิดขึ้น เพราะ เหตุปัจจัยของปฏิจลลสัมปบาท และสรุปลงที่ชั้น 5 ว่าไม่ใช่ตัวตน ส่วนหลักกรรมนั้น สิบทบาทสำคัญในปฏิจลลสัมปบาท คือเป็นตัวแสดงที่กระตุ้นให้วงจรปฏิจลลสัมปบาทหมุนเรื่อยไปไม่มีหยุดนิ่ง จากที่กล่าวมานี้เป็น การแสดงให้เห็นว่าหลักกรรมทั้งหลายย่อมเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน และปฏิจลลสัมปบาทเป็นหลักกรรมสำคัญที่ครอบคลุมหลักกรรมทั้งหลายเข้าไว้ด้วยกัน

พุทธปรัชญาได้อธิบายปฏิจลลสัมปบาททั้งในแง่กายและแง่จิต ดังพุทธพจน์ว่า

"... อริยสาวกผู้ได้ดับขันธ์ในใจด้วยดีโดยแยกกายถึงปฏิจลลสัมปบาทธรรมในร่างกายและจิตที่ตถาคตกล่าวมานั้นว่า เพราะเหตุนี้เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ"¹

อีกคำหนึ่งที่ใช้แทนปฏิจลลสัมปบาท คืออิทัปปัจจยตา ซึ่งแปลว่า " เพราะสิ่งนี้ เป็นปัจจัย" หมายถึง เพราะมีสิ่งนี้เป็นเหตุ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เป็นคำอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยเหตุต่าง ๆ ร่วมกัน

1

สง. ฉ. 16/237/108.

หลักปฏิจลลสัมปบาทสำหรับชีวิต อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นดังนี้

เพราะมีอริยแปด เป็นปัจจัย	สิ่งมี	สังขาร
เพราะมีสังขาร เป็นปัจจัย	สิ่งมี	วิญญาน
เพราะมีวิญญาน เป็นปัจจัย	สิ่งมี	นามรูป
เพราะมีนามรูป เป็นปัจจัย	สิ่งมี	สฬายตนะ
เพราะมีสฬายตนะ เป็นปัจจัย	สิ่งมี	ผัสสะ
เพราะมีผัสสะ เป็นปัจจัย	สิ่งมี	เวทนา
เพราะมีเวทนา เป็นปัจจัย	สิ่งมี	ตัณหา
เพราะมีตัณหา เป็นปัจจัย	สิ่งมี	อุปาทาน
เพราะมีอุปาทาน เป็นปัจจัย	สิ่งมี	ภพ
เพราะมีภพ เป็นปัจจัย	สิ่งมี	ชาติ
เพราะมีชาติ เป็นปัจจัย	สิ่งมี	ชรา มรณะ โลกปริเทวะ

ทุกข์โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย
 จึงเกิดขึ้นครบถ้วน ความเกิด
 ขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้
 ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้
 นี้เรียกว่า ปฏิจลลสัมปบาท¹

ทั้งหมดนี้เป็นปฏิจลลสัมปบาท ลายเกิด (สมุททวาร) ส่วนปฏิจลลสัมปบาทลายดับ (นิโรธวาร) นั้น แสดงว่าทุกข์ดับเพราะมีปัจจัย (สาเหตุ) "เพราะอริยแปดดับ สังขารดับ เพราะสังขารดับ วิญญานดับ... ฯลฯ"² ลายสมุททวารแสดงทุกข์กับสมุทัย ลายนิโรธวาร แสดงนิโรธและมรรค

¹ สง. น. 16/2/1 ทุกข์ = ทุกกาย โทมนัส = ทุกข์ใจ

อุปายาส = กังแค้นใจ

² สง. น. 16/3/2.

ปัจจัยทั้ง 12 ของปรัชญาสัมมุปบาทนี้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มที่อิงอาศัยกันเกิด คือ กลุ่มกิเลส กลุ่มกรรมและกลุ่มวิบาก

1. กลุ่มกิเลส มีอริยยา ตัณหาและอุปาทาน อริยยาได้แก่การไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริง ตัณหาได้แก่ความอยากได้กำมลุย (กามตัณหา) อยากให้สิ่งที่ได้ดำรงอยู่ถาวร (ภวตัณหา) อยากให้พ้นจากทุกขเวทนาเพื่อสุขเวทนา (วิภวตัณหา) ตัณหานี้เมื่อแก่กล้ารุนแรงมากขึ้น ก็กลายเป็นอุปาทาน คือยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น

2. กลุ่มกรรม มีสังขาร คือการปรุงแต่งความคิด ได้แก่ความคิด เจตนา การตัดสินใจที่เป็นทั้งบุญและบาป และภพได้แก่กรรมที่จะทำให้เกิดใหม่ในชาติต่อไป

3. กลุ่มวิบาก หรือผลของกรรมได้แก่

- วิญญาณ - การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากประสาทสัมผัสต่าง ๆ
- นามรูป - ได้แก่กายและจิต ซึ่งเป็นที่ตั้งของวิญญาณ เป็นปรากฏการณ์ที่ต้อง เกิดขึ้นคู่กัน
- สฬายตนะ - ได้แก่ประตูโลกหรือทางที่ใจติดต่อกับโลกภายนอก ได้แก่สัมผัสต่าง ๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายและทางใจ
- ผัสสะ - ได้แก่การกระทบที่เกิดขึ้นคู่กับสฬายตนะเป็นคู่ ๆ กันคือ รูปกับตา เสียงกับหู จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสัมผัส ใจกับอารมณ์
- เวทนา - ได้แก่ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการกระทบของสฬายตนะและผัสสะ มีความรู้สึก สุข (สบายใจ) ทุกข์ (ไม่สบายใจ) อุเบกขา (เฉย ๆ)

กลุ่มวิบากหรือผลของกรรมเหล่านี้ ถ้ามองในทัศนะเบญจขันธ์ก็คือมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วยกายและจิต ซึ่งในปรัชญาสัมมุปบาทเรียกนามรูป สฬายตนะและผัสสะจัดอยู่ในประเภทรูป (กาย) เวทนาและวิญญาณ จัดอยู่ในประเภทนาม (จิต)

- ชาติ - การปรากฏขึ้นของรูปและนาม คือคน
- ชรามรณะ - ความแก่และความตาย ตลอดจนทุกขอื่น ๆ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากชาติ

ปฏิจลลสัมปบาทนี้อาจมองได้ทั้งสายยาวและสายสั้น สายยาวคือมองข้ามไปสู่ชาติหน้า สายสั้นคือมองชีวิตเป็นปรากฏการณ์ซึ่งมีปัจจัยอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นกระแสของชีวิตที่สลับ เนื่องวนเวียนกันไปทั้ง 12 ปัจจัย อันหาต้นหาปลายไม่ได้ โดยตีความหมายเป็นปัจจัยบนว่า ชีวิตซึ่งประกอบด้วยกายและจิต มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ฯลฯ เรื่อย ๆ จนกว่าจะตายแล้วสืบชาติใหม่ตามหลักวัฏฏะต่อไป

กรรม : สิ่งนำไปให้เวียนว่ายตายเกิด

พุทธปรัชญาเน้นถึงความสำคัญของกรรมเป็นอย่างมาก ดังพุทธพจน์ที่ว่า "หมู่สัตว์ เป็นไปตามกรรม"¹ กรรมเป็นเพียงกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งในบรรดากฎธรรมชาติทั้งหลาย เรียกว่า กรรมนิยาม เป็นเพียงกฎย่อยอย่างหนึ่งของธรรมชาติ แต่เป็นกฎที่สำคัญที่สุดของ มนุษย์ กฎธรรมชาติเรียกว่ากรรมนิยาม 5 มีดังนี้²

ก. อุตุนิยาม คือธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อม และความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง ความมูฟฟง เน่า เปื่อย มุ่งถึงความผันแปร เกี่ยวกับความร้อนหรืออุณหภูมิต่ำ

ข. พืชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพันธุ์กรรม เช่น ต้นมะม่วง ก็ออกผล เป็นมะม่วง

ค. จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ กระทบประสาธ จะมีการรับรู้เกิดขึ้นและมีการไหวแห่งภวังจิต เป็นต้น

ง. กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ การกระทำ และผลของการกระทำ คือกระบวนการแห่งเจตจำนงคือ การคิดปรุงแต่ง สร้างสรรค์ ต่าง ๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไป ที่สอดคล้องกัน เช่นกรรมดีมีผลดี กรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น

¹ช. ส. 25/385/403.

²ที. อ. 2/34, ล่งคณ. อ. 408. อ้างถึงในพระราชาวรมณี, พุทธธรรม

จ. ธรรมนิยาม กฎธรรมชาตินี้เกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุ เป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย เช่นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปของคนซึ่งหมายถึงมีการเกิด แก่และตาย และการที่สิ่งทั้งหลายมีสภาพไม่เที่ยง ถูกบีบคั้นและไม่มีตัวตน เป็นต้น

กฎทั้ง 4 ข้อแรกไว้ว่ารวมอยู่ในข้อสุดท้ายทั้งหมด ธรรมนิยามเป็นเรื่องของ มนุษย์ ส่วนนิยามข้ออื่นทั้งหมด เป็นเรื่องของธรรมชาติ ดังนั้น ธรรมนิยามจึงเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์โดยตรง ตัวแท้ของกรรมคือเจตนา ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดการปฏิบัติต่อกัน ระหว่างมนุษย์ และต่อสิ่งอื่น ๆ ในธรรมชาติ เจตนาเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งตัวมนุษย์ทั้งด้าน บุคลิกภาพ วิถีชีวิตและชะตากรรมของตน

ในหลักปฏิสัจจุสัจจะปาทได้กล่าวว่า ชีวิตมนุษย์อยู่ในสังสารวัฏหรือวงกลม 3 คือกิเลส กรรม วิบาก ทั้งในความหมายชีวิตปัจจุบันและข้ามภพข้ามชาติ กรรมเป็น องค์ประกอบสำคัญของวงกลมนี้ ก็คือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการหมุนเวียนของชีวิต มนุษย์ เป็นตัวสืบภพ สืบชาตินั่นเอง ถ้าปราศจากกรรม ชีวิตก็จะหยุดหมุนเวียน หมายถึงบรรลุความสิ้นภพสิ้นชาติหรือนิพพาน

ในที่สุดต้นตอปัญหา ได้จำแนกกรรมและผลของกรรมเทียบด้วยสี เป็น 4 ประเภทคือ

1. กรรมดำมีวิบากดำ
2. กรรมขาว มีวิบากขาว
3. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว
4. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว¹

กรรมทั้ง 4 อย่างหมายถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ กรรมดำหมายถึง ผู้กระทำมุ่ง (เจตนา) สร้างความลำบากเบียดเบียน ประทุษร้ายต่อสัตว์อื่น และการกระทำที่เป็นอกุศล เช่นฆ่าสัตว์ สักการีย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ผลจากการกระทำ

กรรมดำ ย่อมให้ผลดำ คือความทุกข์ ส่วนกรรมขาวหมายถึง กุศลกรรมหรือการกระทำดี ผลที่ได้รับคือความสุข เรียกว่าผลขาว กรรมทั้งดำทั้งขาวคือการกระทำที่ปะปนกันทั้ง กรรมดีกรรมชั่ว ได้รับผลคือความสุขและความทุกข์ปะปนกัน เรียกว่าผลทั้งดำทั้งขาว ส่วนกรรมไม่ดำไม่ขาว หมายถึงกรรมที่ไม่เป็นทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ซึ่งเรียกว่า "กิริยา" เป็นกรรมที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด เป็นกรรมที่เป็นไปเพื่อดับกรรม เพื่อเข้าถึงนิพพาน และเป็นการกระทำที่ดำเนินตามมรรค 8 และโพชฌงค์ 7 ดังจะกล่าวในเรื่องความหลุดพ้นทุกข์ต่อไป

จากกรรม 4 ประเภทข้างต้นนี้ คัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายขยายความออกเป็น 12 ประเภท¹ มีดังนี้

ก. กรรมที่แบ่งตามเวลาการให้ผล

1. กฏฐธรรมเวทณียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ เป็นกรรมที่มีพลังแรง ให้ผลทันตาเห็น เมื่อผู้ทำตายไปเสียก่อนถึงคราวให้ผล ย่อมเป็นอโหสิกรรม
2. อุปัชฌายเวทณียกรรม กรรมที่ให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในชาติหน้า กรรมนี้มีพลังเบากว่ากรรมแรก เมื่อพ้นจากชาติหน้าเป็นอโหสิกรรม
3. อปราปรเวทณียกรรม กรรมนี้จะให้ผลในอนาคต ถัดจากชาติหน้า ถ้ามีโอกาสไม่ว่าการเวียนว่ายตายเกิดจะยาวนานแค่ไหน กรรมนี้จะไม่กลายเป็นอโหสิกรรม แต่จะติดตามเรื่อย ๆ ไป ตลุหล่นยี่สิบเนื้อ ฟันเข้าในทีใดย่อมกัดในทีนั้น
4. อโหสิกรรม เป็นกรรมที่เลยเวลาให้ผลแล้ว จึงไม่ให้ผลอีกต่อไป เปรียบเหมือนพืชสิ้นยางแล้ว เพราะไม่ขึ้น

ข. กรรมที่แบ่งตามหน้าที่ กรรมกลุ่มนี้พิจารณาตามบทบาทการให้ผล คือ

5. ชนกกรรม หมายถึงกรรมที่เป็นตัวกำหนดให้เกิด กรรมนี้เปรียบเหมือนบิดาผู้ให้กำเนิดบุตร กรรมนี้เมื่อทำหน้าที่แล้วก็หมดหน้าที่

¹ วิสุทธิ. 3/จบ/30-40.

6. อุปถัมภ์กรรม เมื่อชนกกรรมกำหนดให้เกิดแล้ว กรรมนี้เข้าสู่หีบสำนวน
ล่ง เสริม ถ้าเกิดมาหีบสูญ กรรมนี้ก็หีบสำนวนให้หีบยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าเกิดมาหีบทุกขกรรมนี้จะ
เข้าเติม

7. อุปปีติกกรรม เมื่อชนกกรรมกำหนดให้เกิดแล้ว กรรมนี้จะบีบคั้น
หรือขัดขวางผลของชนกกรรมให้ก่อกำล้างอ่อนลง แต่ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศล กรรมนี้ก็
ขัดขวางอกุศลให้อ่อนกำลังลงเช่นกัน

8. อุปฆาตกรรม กรรมนี้มีพลังแรงกว่ากรรมทั้ง 3 ที่กล่าวมาแล้ว จะ
เข้าตัดรอนกรรมอื่น ๆ ให้ขาดลง แล้วกรรมนี้ให้ผลแทนที่ เช่น เด็กตระกูลยากจน
พ่อแม่ยกให้เศรษฐีจะกลับสุขสบายขึ้นทันที

ค. กรรมที่แบ่งตามกำลังที่ให้มีผล ด้วยการพิจารณาน้ำหนักของกรรมดังนี้

9. ครุกรรม (กรรมหนัก) มีพลังมาก จะให้ผลหนักก่อนกรรมอื่น
กรรมฝ่ายอกุศล ได้แก่ ก่อหนี้กรรม 5 คือฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ การประทุษร้าย
พระพุทธรเจ้าจนห่อพระโลหิต การยุยงฆ่าให้แตกแยกกัน กรรมฝ่ายกุศลได้แก่ ลมบาปติ 8
คือ รูปลมบาปติ 4 และ อรูปลมบาปติ 4¹

10. พหุลกรรมหรือวาสิณกรรม (กรรมสิ่งล้ม) มีพลังรองจากครุกรรม
เป็นกรรมที่กระทำบ่อย ๆ ถ้าครุกรรมไม่มี กรรมนี้จะให้ผลหนัก

11. อาสันนกรรม (กรรมที่กระทำเมื่อใกล้ตาย) ขณะมีชีวิตอยู่ บุคคล
ได้กระทำการเป็นกุศลหรืออกุศลไว้ ครั้นใกล้ตายจิตระลึกถึงกรรมนั้นได้แจ่มชัด จิตก็
เกาะแน่นอยู่กับอารมณ์นั้น เมื่อตายลงกรรมนี้จะให้ผลก่อนกรรมอื่น ท่านเปรียบเหมือน
โคแก่ที่อยู่ริมประตูคอก แม้จะอ่อนแอก็ย่อมออกได้ก่อน กรรมนี้จึงกำหนดชาติในอนาคต

12. กตัตตากรรม (กรรมที่สีกว่าทำ) มีพลังน้อยที่สุด หมายถึงกรรมที่
กระทำโดยมีเจตยาน้อย เช่น ขว้างก้อนหินเพื่อให้เห็นที่ลงกินข้าวหนีไป แต่ไม่เข้าไปถูกนกตาย
ถ้าไม่มีกรรมอื่นให้ผลกรรมนี้จะให้ผล

1

ได้แก่ รูปปถก 4 และ อรูปปถก 4 .

กรรมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เมื่อกล่าวตามหลักปัจจุสมุปบาทได้แก่สังขาร คือเจตนา การตัดสินใจที่เป็นบุญหรือบาป แสดงกิริยาออกมาทางกาย วาจา ใจ ผลที่เกิดจากการ แสดงกิริยาก็กลายเป็นปฏิกิริยา สร้างคุณภาพให้แก่จิต อันมีผลมาถึงกายด้วย ผู้ทำกรรมดี คุณภาพของจิตจะดีขึ้น ผู้ทำกรรมชั่วคุณภาพจิตจะตกต่ำลง คุณภาพของจิตนี้ ตามหลักปัจจุสมุปบาทได้แก่กัมมภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดอุปบัติภพ คือชาติหรือการเกิดในชาติใหม่ ดังจะกล่าวรายละเอียดไว้ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในบทที่ 3 ต่อไป

สรุปธรรมชาติของมนุษย์

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจสรุปธรรมชาติของมนุษย์ได้ว่า

1. มนุษย์ประกอบด้วยชั้น 5 เมื่อพิจารณาแยกมนุษย์ออกเป็นส่วน ๆ 5 ส่วนแล้ว ตัวตนที่แท้ของมนุษย์ไม่มี แต่ผู้ไม่รู้ความจริงจะยึดมั่นในชั้นทั้ง 5 ว่าเป็นตัวตนว่าเป็น "ตัวเรา" จึงเกิดความทุกข์เพราะรักและหวงแหนตัวตนอื่น เรียกว่าอุปาทานชั้น 5
2. ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์คือทุกข์ ลำเหตุของทุกข์คือตัณหา ซึ่งเป็นตัวทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด เพราะไม่รู้สังขารธรรม คือความจริงตามธรรมชาติ หรืออริยสัจ 4 ถ้ามนุษย์เกิดปัญญา เข้าใจความจริง ด้วยการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ 8 แล้ว มนุษย์จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ คือถึงภาวะนิพพาน
3. ชีวิตมนุษย์มีลักษณะเป็นกระแส มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ติดต่อกันไม่มีว่างเว้น มีลักษณะไม่คงที่ ถูกบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลง และไม่มีตัวตนที่แท้ของมันเอง ที่เรียกว่า อนิจจัง ทุกขังและอนัตตาตามกฎของไตรลักษณ์
4. กระแสชีวิตที่ไหลเวียนอยู่เสมอ ไม่หยุดนี้เกิดจากปัจจัย (ลำเหตุ) ที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นพร้อมกันตามหลักปัจจุสมุปบาท โดยมีอวิชชา ตัณหาอุปาทาน เป็นมูลราก กระแสนี้จะไหลเวียนเรื่อยไป โดยไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย เรียกว่าสังสารวัฏ ทำให้มนุษย์ติดข้องอยู่ในทุกข์ แต่ถ้ามนุษย์แก้ปัญหาวินัยด้วยปัญญา คือการสร้างสมบารมี ที่เรียกว่า วิภูมิจะเดินไปสู่แนวทางพ้นทุกข์ได้

5. หลักรกรรม มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มาก ทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิด
กรรมจะก่อภพก่อชาติเรื่อยไป แต่ถ้ามนุษย์ดำเนินชีวิตไปในแนวกุศล หรือปัญญา ก็จะนำ
ไปสู่ การสิ้นกรรม หรือสิ้นภพสิ้นชาติ คือการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย